

KARL-OLOF FAXÉN:

Arbetets värde

Om en politiker går ut med slagordet Arbeta åt alla! avser han tydligen att arbete har ett egenvärde, som alla medborgare bör få tillgång till. Samtidigt avser han naturligtvis ett för samhället produktivt arbete. Utan sådant arbete skulle samhället inte kunna bestå. Docenten Karl-Olof Faxén analyserar vad arbete betyder och hur inställningen till arbete ständigt undergår förändringar. Detta gäller både individens inställning till sitt arbete som samhällets inställning: samhället använder ett belöningsystem för att få arbete utfört. Det är detta senare system, som skapat vad författaren kallar en frånvaroideologi, vilken ligger bakom den stigande "sjukfrånvaron" i Sverige. Han behandlar också i sin innehållsrika artikel ett sådant aktuellt problem som arbetet och jämlikheten.

Arbetar vi enbart för att kunna konsumera på fritiden eller arbetar vi också därför att arbetet därtill har ett värde i sig? Det nya slagordet "Arbeta åt alla" uttrycker den senare uppfattningen. Arbetet utvecklar personligheten på ett sätt, som andra aktiviteter inte kan göra. Därför bör alla arbeta. Vi kan ägna vår tid åt hobbies av olika slag, åt religiös verksamhet, åt idrott eller åt olika former av kulturell aktivitet. Arbeta står dock i en särställning. Varför?

Den ekonomiska organisationen i samhället är byggd på arbetet. Genom att arbeta får vi lön. Arten av den enskildes arbete bestämmer i hög grad vilka sociala kontakter han har på fritiden. Det är genom arbetsorganisationen vi har vår huvudsakliga anknytning till samhället i stort. Den som står utanför arbetslivet står också utanför stora delar av samhällslivet.

Arbetet är grundläggande för att samhället som helhet skall kunna fortbestå. Det vet alla. Det kan finnas samhällen utan religion, utan idrott, utan kultur. Ett samhälle utan arbete är dock otänkbart. Alla skulle svälta ihjäl.

Grovt förenklat kan man säga att det finns två sätt att se på individ och samhälle. Enligt det ena sättet, som vi kan kalla liberalt, består samhället av ett antal individer med givna egenskaper. Individerna bildar samhället men påverkas inte av detta. Den nationalekonomiska modellen av ett samhälle, bestående av ett godtyckligt antal särpräglade individer, som var och en tillfredsställer sin personliga smak på en fri marknad för olika slags varor, är ett exempel på detta sätt att se. Den enskildes smakinriktning (preferens

för olika varor och tjänster) betraktas som givna. Den påverkas inte av andras konsumtion eller av samhällsförhållandena. Den enskilde individen är alltings ändamål. Samhället som sådant har inget egentligt intresse.

Den marxistiska samhällsmodellen är ett exempel på motsatsen. Den enskilde individen är betydelselös, endast samhället som helhet lever. Individerna uppfattas som helt bestämda av samhället. Vad den enskilde vill och inte vill beträffande arbete, konsumtion, fritidsvanor etc uppfattas som bestämt av samhällsförhållandena, inte av hans egna preferenser. Konsumtionsinriktningen kan förändras endast genom en förändring av samhällsförhållandena. Ett studium av enskilda personers smakinriktning är ointressant, annat än som ett utflöde av samhällsförhållandena. Samhället "vet bättre" (nota bene "det goda samhället"). Om den enskilde tycker något annat, bör detta rättas till genom samhälllig konsumentupplysning.

Givetvis är dessa bägge modeller grovt förenkla. De återger ändå i sin renodlade form något väsentligt. I den svenska samhällsdebatten om konsumentpolitik, utbildningspolitik, marginalskatter och fördelningsspolitik återfinns i skilda blandningar element av både liberalism och marxism.

Vårdideologin

Vår vårdpolitik är en blandning av motstridiga idéer. Den utgår från en liberal grundidé. Människan är i grunden god. Beter han eller hon sig illa, är det resultatet av en sjukdom, som samhället kan bota genom lämpliga vårdåtgärder. Det kan bli fråga om nyk-

terhetsvård, narkomanvård, kriminalvård eller något annat, beroende på problemets art. Vårdåtgärderna skall helst vara frivilliga, sett från den vårdades utgångspunkt. De bör inte innefatta någon otillbörlig påverkan på personligheten. Den vårdades integritet är helig. Hittar man bara den rätta blindtarmen att operera bort, blir narkomanen fri från sitt drogberoende eller knarklangaren en laglydig knegare. Tron på att effektiva vårdåtgärder kan utformas lika litet ingripande, som när en kirurg befriar kroppen från en funktionellt betydelselös men infekterad del, är grunden för en liberal vårdpolitik.

Denna liberala grundsyn har en oerhörd styrka, trots att den uppenbart strider mot den vardagliga erfarenheten. Våra alkoholister blir inte nyktra, våra narkomaner blir inte fria från drogberoendet etc. Ändå fortsätter vi att vårda dem som förut.

Det finns element av den andra modellen också i vårdpolitiken. Vi tror att alkoholism, narkomani och kriminalitet beror på dåliga samhällsförhållanden. Dessa problem skulle minska, om vi fick bättre bostäder, bättre arbetsmiljö, ökad trygghet i anställningen m m. Inte heller detta stämmer med erfarenheten. Kriminaliteten ökar trots bostadspolitiken och Åmanlagarna. Många vill trots detta inte ge upp föreställningen, att det är samhället som har format individen och bär skulden, även när det är fråga om problem av detta slag.

Den gängse vårdideologin är en osmält blandning av dessa bägge element. Osäkerheten och oklarheten i vårdpolitiken beror i mycket just på att blandningen är osmält. Ut-

vägen blir att tro att problemen beror på resursbrist och att yrka på fler tjänster, trots att resultaten med befintliga resurser är så blygsamma.

En växelverkan

Samhället formar individerna och individerna formar samhället i en fortlöpande växelverkan. Det låter banalt, men den tanken är genomgripande om man för ut dess konsekvenser. Det är som framgår inte fråga om en blandning mellan de bägge ovan diskuterade modellerna, utan en helt ny modell.

Individens värderingar är inte konstanta utan förändras genom hans erfarenheter. Samtidigt formar individernas värderingar samhällslivet genom den politiska processen. De samhällsinstitutioner, som så kommer fram, ger individerna nya erfarenheter, som tolkas av individerna och påverkar deras värderingar.

Det är inte så lätt att identifiera denna tredje modell med någon av de etablerade "ismerna". Närmast är den ett utflöde från den starka utvecklingen av amerikansk samhällsvetenskap under efterkrigstiden. En fördjupad förståelse av inlärningsprocesserna i arbetslivet, i skolan osv och hur de formar respektive formas av samhällsinstitutionerna är ett väsentligt led.

I diskussionen om växelverkan mellan samhällsinstitutionerna och individerna är det också viktigt att skilja mellan orsakerna till att ett problem uppkommer och orsakerna till att problemet består. Det kan gälla alkoholism, frånvaro, kriminalitet och mycket annat. En politik, som syftar till att reducera

alkoholberoendet bland dem som redan är alkoholister, måste ha en annan inriktning än en politik, som syftar till att dämpa uppkomsten av alkoholism.

Om tillgängligheten spelar en avgörande roll för uppkomsten av alkoholvanor, som hos en viss andel leder till alkoholism, kan en samhällelig alkoholpolitik som begränsar tillgängligheten dämpa uppkomsten. Argumentet att de som redan är alkoholister "ändå skaffar sig" och att begränsning av tillgängligheten inte bryter vidmakthållandet och således skulle vara verkningslöst, ser bort från denna viktiga distinktion. På samma sätt får man inte av det förhållandet, att de, som redan är alkoholister, får problem i sin arbetsrelation, dra den slutsatsen, att arbetsförhållandena spelar en roll för uppkomsten av alkoholism. Tvärtom är risken att bli alkoholist tre gånger större inom socialgrupp I än inom socialgrupp III, trots allt som brukar anföras beträffande arbetsmiljö och anställningstrygghet vid en jämförelse mellan dessa socialgrupper.

Åter till huvudtemat: växelverkan mellan förändringar i samhällsinstitutionerna och i individernas värderingar.

Arbetsledaren och medbestämmandelagen

Ett exempel: en arbetsledare har en starkt negativ värdering av medinflytande i arbetslivet. Alla arbetsledare har det inte, men många har det. Vårt exempel tar sikte på det senare. Vår arbetsledares erfarenheter har lärt honom att ordning och reda på arbetsplatsen och snabba beslut, som befrämjar effektiviteten, kräver aktivt chefskap, klar or-

dergivning och kontroll av arbetsresultaten. Dessa värderingar stämmer väl överens med en viss typ av arbetsorganisation. Vi tänker oss att han arbetar inom en sådan organisation. Så länge arbetsledarens dagliga erfarenheter bekräftar denna uppfattning, behåller han sina värderingar. Den politiska diskussionen om ökat medinflytande betraktar han som ytlig propaganda.

Anta nu att arbetsorganisationen förändras, så att vår arbetsledare blir i tillfälle att göra ett annat slags erfarenheter i sitt dagliga arbete än tidigare. Det sker alltså en samhällsförändring på grund av ett politiskt beslut, en ny lag och ett nytt kollektivavtal. Han kan inte längre ge order på samma sätt som förut utan måste först förhandla, inhämta erfarenheter och uppfattningar. Kanske upptäcker han då att det finns synpunkter på sättet att utföra arbetet, som han inte kände till. Problemen låg annorlunda till än han tidigare föreställt sig etc. Han kanske tolkar den erfarenheten så att ett medinflytande kan vara nyttigt. Han ändrar sin värdering.

Har någon på det sättet ändrat sin värdering, får detta en politisk betydelse nästa gång en samhällsförändring tas upp till debatt. Samhällsutvecklingen blir en växelverkan mellan värderingsutveckling bland väljarna och förändringar av samhällsinstitutionerna. Samhällsinstitutionerna kan antingen förstärka vissa värderingar eller också skapa sådana erfarenheter för individerna, att deras värderingar förändras. Det beror på vad som upplevs som positivt eller negativt av den enskilde.

Samhällets belöningsystem

Om vårdorganisationen belönar en klient för ett visst beteende, befästes detta beteende. Vad som står i böcker eller broschyrer betraktar klienten som ytlig propaganda. Belöningen kan bestå antingen av personlig kontakt och omvårdnad eller också ligga på ett ekonomiskt plan, bidrag av olika slag. Samhället kan inte på en gång belöna de kategorier, som betar sig på ett ur helhetens synpunkt olämpligt sätt, med generösa ekonomiska bidrag och samtidigt tro att representanter för vårdorganisationen genom lämpligt tal kan förmå sina klienter att avstå från detta beteende.

Vad har detta med arbetets värde att göra? Beror inte arbetets värde enbart på individernas egna upplevelser av arbetssituationen, av reaktioner från närstående, vänner och bekanta, oberoende av det ekonomiska belöningsystemet? Många anser det vara fullt att ställa en sådan fråga. Arbetets värde är så djupt nedlagt i vår kultur, att det inte kan ifrågasättas. Att påstå att det ekonomiska belöningsystemet spelar en avgörande roll är närmast kränkande. Blä möter man den attityden i den aktuella debatten om tids- och ackordslön. En del hävdar samtidigt att ackord är en för individen nedsättande löneform, att ackord är hetsande och stressande och att produktiviteten blir lika hög vid tidlön.

De flesta erkänner dock det ekonomiska belöningsystemets centrala roll. Det krävs ekonomiska belöningar för att det arbete skall bli utfört, som samhället är helt beroende av. Vi vet också att de ekonomiska belöningarna spelar en större roll i de socialistis-

ka staterna, när det gäller att inskräpa arbetsvärde, än vad de gör i västvärldens blandekonomier. I Kina är detta speciellt utpräglat, något mindre i Sovjetunionen.

Försörjningsnivån vid frånvaro är en del av samhällets ekonomiska belöningsystem. För en idealistisk, liberal ideologi, som ser bort från att individens värderingar påverkas av samhällets institutioner, är det främmande att differentiera försörjningen mellan de som arbetar och de som av en eller annan anledning är frånvarande från arbetet. Det är stötande att den som är sjuk dessutom skall lida ekonomiskt avbräck. Räcker det inte med själva lidandet av sjukdomen som sådan?

Men går det att vidmakthålla den positiva värderingen av arbete som sådant, om inte den underhålls genom samhällets ekonomiska belöningsystem? Bli inte konsekvensen av detta idealistiska liberala betraktelsesätt att frånvaron ständigt ökar? Fler grupper ser legitima anledningar att vara frånvarande på grund av olika slags symtom, tills situationen en dag blir ohållbar.

Det finns också en frånvaroideologi, baserad på den andra modellen. Frånvaron beror på onda samhällsförhållanden, inte på individen. Är man frånvarande, beror det på dåliga arbetsförhållanden, dålig arbetsmiljö, att arbetsorganisationen inte är tillräckligt engagerande eller med andra ord på att samhället inte är som det skall vara. Den enskilde har inget som helst ansvar för sitt beteende. Botemedlet heter inte heller i detta fall förändringar i det ekonomiska sanktionssystemet utan förändringar i samhällsförhållandena: bättre arbetsmiljö, mer

engagerande arbetsorganisation etc.

Inte heller denna förklaringsmodell stämmer med vardagliga erfarenheter. Vi har i Sverige de senaste 10 åren haft en bred massiv ökning av frånvaron, som inte är koncentrerad på vissa miljöer, som kan utpekas som behäftade med brister av det ena eller det andra slaget.

Den enda rimliga tolkningen av utvecklingen under de sista 10 åren är att fler och fler lärt sig att försäkringssystemet är generöst och att det är lätt att på ett eller annat sätt få sjukintyg. Det är inte lika närliggande att uppleva det som ett moraliskt värde att infinna sig på arbetsplatsen, när man själv inte blir ekonomiskt lidande av en sjukskrivning. Belöningsystemet korresponderar inte med värderingarna. Det blir en värderingsförskjutning, en uppluckring av normer och praxis och frånvaron ökar.

Ekonomisk jämlikhet

I ett tidigare samhälle gällde, att den som gör en bättre arbetsinsats, han får också en ekonomisk belöning av samhället. Institutionerna var sådana att detta blev den naturliga följd. Nu är parollen i stället jämlikhet. Kommer människor i framtiden att vara intresserade av att göra en bättre arbetsinsats, när det inte leder till någon ekonomisk fördel för dem själva?

Skattepolitiken 1970-77 har minskat inkomstklyftorna efter skatt, men den har också minskat de materiella incentiven att arbeta, för att låna en socialistisk term. Spelar detta någon roll? Arbetets värde är så djupt nedlagt i vår kultur och folk arbetar ju ändå.

Se bara på hårt arbetande företagsledare, som trots extrema marginalskatter gör en maximal insats för samhället. Varför diskutera progressiviteten, när samhället ändå får dessa insatser?

Men hur är det egentligen? Bekymrade chefer talar om att det blir allt vanligare att man avböjer att åta sig nya, mer krävande arbetsuppgifter, trots erbjudande om bättre lön. Ett bekvämare liv, mer tid för familjen och förmånen att kunna stanna på den ort, där man bor, betyder mer än de kronor som blir kvar i lönekuvertet efter marginalskatten. Måste inte detta på sikt få konsekvenser för allas reallön och anställningstrygghet? Det blir inte de bästa, utan de näst bästa, eller de näst näst bästa, som anförtros de svåraste uppgifterna. Kan detta vara det lyckligaste för dem som för sin utkomst är beroende av att dessa arbetsuppgifter löses på bästa sätt?

Enligt den marxistiska synen är det stora flertalet människor inte kapabla att bilda sig en egen förmögenhet. Får de chansen, konsumerar de omedelbart pengarna. Ingenting blir över för förmögenhetsbildning. Det är bara en liten minoritet, som kan bli kapitalister. Därför bör politiken inriktas på att ingen skall kunna bli det.

Observerar man att värderingar kan ändras genom erfarenhet, blir slutsatsen en annan. Om nu vissa grupper lärt sig att en personlig förmögenhet är ett värde i livet, genom att den ger en frihet och självständighet, som ingen anställningstrygghet och inga socialförsäkringar någonsin kan åstadkomma, så bör en majoritet kunna lära sig detta. Det kan ta tid, kanske en generation eller

mer, och det kan förutsätta särskilda anordningar, tex investeringslön enligt Waldenströmgruppens förslag.

Om tillräckligt många människor i former som innebär en successiv inläring sätts i stånd att praktiskt pröva, vad det innebär att äga en förmögenhet, ändras värderingarna och därmed de ekonomiska dispositionerna. Det känns inte lika angeläget som förut att omedelbart göra av med alla pengar man kan komma över. Alla inkomstagare kan lära sig att planera sin ekonomi på längre sikt, att planera för att äga en bostad, en bil, en båt eller andra konsumtionskapitalföremål. Det blir möjligt att realisera ökad jämlikhet i förmögenhetsinnehav genom att det bildas fler förmögenheter. Detta innebär en större utjämning av nuvarande skillnader i olika gruppers ekonomiska villkor än en utjämning av inkomsterna. Samtidigt förstärkes det ekonomiska systemets stöd för arbetsvärde.

Den som själv upplevt ett positivt värde vill politiskt verka för att också andra skall sättas i stånd att uppleva samma sak. Det är en av länkarna i växelspelet mellan samhällsutvecklingen och individernas värderingar. Individernas egenskaper är inte konstanta. Samhället kan inte byggas för att passa just de individer som lever i dag.

Den som arbetar politiskt för att påverka samhällsutvecklingen vill också via samhällsutvecklingen påverka de allmänna värderingarna. Den som upplever att arbete och förmögenhetsbildning representerar positiva värden vill att samhällsinstitutionerna skall utvecklas så att de understöder liknande värderingsutveckling hos alla. Sparstimu-

lerande åtgärder, kollektivavtal om investeringslön, ersättningsystem vid frånvaro, vårdpolitiken när det gäller alkoholister,

narkomaner, kriminella etc, måste alla ses i ljuset av vilken allmän värderingsutveckling institutionerna befäster och förstärker.

BERG & HJELT ADVOKATBYRÅ KB

Nybrogatan 9, 114 34 Stockholm.

Telefonväxel: 23 73 70.

Advokater; *Gunnar Berg, Richard W. Hjelt, Åke Hane-Weijman, Carl Patric Ossbahr och Erik af Petersens.*

Biträdande jurister: Jur. kand. *James Tuveson, Anders Berg och Mauritz Silfverstolpe.*